

INTERPRETATIVNÍ FENOMENOLOGICKÁ ANALÝZA (IPA)

Počátky této kvalitativní metody souvisejí s rozvojem vědního oboru *psychologie zdraví*, který se mj. zabývá i hledáním faktorů a okolností, které pomáhají udržovat zdraví nebo se přiměřeně vypořádat s nemocí či s postižením a zdravotním znevýhodněním. Interpretativní fenomenologická analýza se tedy zabývá výzkumem subjektivní reflexe, myšlení, prožívání a osobních zkušeností vztahujících se k různým onemocněním, poruchám, postižením či zvládáním stresu, prožívání různých zátěžových situací atd. Používá se také při zkoumání zkušenosti neobvyklých skupin a situací. Cílem IPA je zjistit, „*jaký význam přisuzuje své zkušenosti určitý člověk v určitých podmínkách či situaci a jaká je podoba tohoto procesu nabývání významu.*“ (Koutná Kostínková, Čermák, 2013, s. 9).

Úkolem výzkumníka je popsat a interpretovat, jak člověk s určitou zkušeností (která je předmětem našeho výzkumného zaměření), přisuzuje této své zkušenosti význam. **Metodu IPA tedy nejde použít v případě, kdy zjišťujeme, jak něco „objektivně“ vypadá nebo funguje.** Tento přístup vyžaduje ze strany výzkumníka vysokou míru tvořivosti.

Trocha teorie o IPA

IPA vychází z těchto tří perspektiv:

Fenomenologie zachycuje jedinečnou, žitou zkušeností konkrétního člověka, do které nezasahuje jeho předchozí porozumění situaci ani jeho interpretace. Ve výzkumu je to však nemožné, protože je založený na interpretacích (respondenta i výzkumníka) a není při něm možné se zcela zbavit předporozumění zkoumané problematice. Jde tedy o to si vliv interpretace respondenta i výzkumníka uvědomit. „*Zkušenost je v rámci IPA ‚konstruována‘ jako výsledek společného sdílení výzkumníka a participanta*“ (Koutná Kostínková, Čermák, 2013, s. 11). Pro čtenáře by měly být pohledy obou těchto osob oddělené.

Hermeneutika – výzkumný proces využívající metodu IPA probíhá na bázi **hermeneutického kruhu**, při němž se respondent snaží porozumět své zkušenosti se sledovaným fenoménem. Následně se tomuto respondentovu porozumění snaží porozumět i výzkumník. Výzkumník pak komentuje, jaký smysl připisuje respondent své zkušenosti. Svě interpretace zpětně zakotvuje a dokladuje v úryvcích z rozhovorů.

Idiografický přístup znamená, že výzkum vychází ze zkoumání jedinečné zkušenosti a jejího porozumění u konkrétního respondenta. Sledujeme, jaký smysl dává každý jeden respondent své zkušenosti a jak jí rozumí. V centru zájmu je tedy v první řadě každý respondent zvlášť. Teprve následně výzkumník hledá společná témata napříč účastníky výzkumu (viz níže).

Výzkumná otázka

Jak respondenti vnímají či prožívají situaci, v níž se ocitli, jak jí rozumí a jaký této zkušenosti přisuzují smysl (Smith, Osborn, 2003, in Koutná Kostínková, Čermák, 2013). Výzkumná otázka by měla být formulovaná tak, že podněcuje zkoumání tohoto prožitku a zkušenosti a jejího porozumění. Cílem není něco objasnit, ani hledat konkrétní příčiny či důsledky.

Výzkumná otázka obvykle nevychází z literatury. Může však zkoumat, jak zkušenost a porozumění u respondentů odpovídá tomu, co je v literatuře popsáno. Jak sledovaná zkušenost tuto teorii doplňuje, rozšiřuje a prohlubuje apod.

Příklady výzkumných otázek:

- *Jaká je zkušenost lidí s Aspergerovým syndromem s tímto onemocněním? Jak svou situaci prožívají a jak jí rozumí?*
- *Jak se vyrovnávají lidé s úmrtím blízkých osob ve své rodině?*
- *Jak dospívající dívky rozumí své zkušenosti s depresí?*
- *Jak rozumí svému pedagogickému poslání při práci s dětmi trenéři bojových umění?*
- *Jak se vyrovnávají učitelé se současnou podobnou školní inkluze? (volně podle Koutná Kostínková, Čermák, 2013).*

Otázky, které používáme přímo při rozhovoru, však jsou konkrétnější a dílčí. Většinou v nich vůbec nezazní samotná výzkumná otázka. Odpověď na ni skládáme z reakcí na dílčí položené otázky. Často např. vyzveme respondenta, aby vyprávěl o své zkušenosti s daným problémem. Doptáváme se pak otázkami typu: „*Jaký to pro Vás mělo význam? Jak jste tomu rozuměl? Co jste si o tom myslel? Co Vám tehdy běželo hlavou? Jaké to pro Vás tenkrát bylo? Jak byste popsal...?*“ Používáme také sumarizace a parafrázování, které respondentovi napomáhají lépe si zvědomit svou zkušenost a vybavit si ještě další významy a myšlenky (Koutná Kostínková, Čermák, 2013, s. 39; srov. Šuráňová, 2013).

Výzkumný soubor

Bývá málo početný (cca 5-7 respondentů). Pro kvalitní analýzu jsou však důležité charakteristiky souboru: Jde spíše o to, aby byl co nejvíc **homogenně zastoupený** skupinou osob, které si jsou podobné v co nejvíce podstatných ukazatelích. Přílišná rozmanitost zhoršuje naše porozumění jejich problému i jejich pohledu na danou situaci.

V případě první z uvedených otázek (zkušenost s Aspergerovým syndromem) může hrát roli **míra postižení**, dále např. **věk** (=různé generace mohou mít jiný pohled na svou diagnózu danou i změnami postoje společnosti k ní), **pohlaví** (=jiné typy zátěže v dospělosti na straně žen a mužů při adaptaci do společnosti), **vzdělání** (=míra obeznámenosti s vlastní diagnózou, náhled a porozumění jejím aspektům) aj.

Počet respondentů se však odvíjí i od toho, jak **bohatá data** se nám podaří od jednotlivých osob nashromáždit. Dále od toho, zda jsou lidé se sledovanou zkušeností dobře dostupní pro rozhovor.

Autoři Koutná Kostínková a Čermák (2013) zároveň doporučují u závažných témat **neprovádět rozhovory s respondenty, kteří se s danou zátěžovou situací teprve vyrovnávají**. Vystavovali bychom je riziku sekundární traumatizace. Ani jejich reflexe by také v této fázi nemusela být dostatečná. Vhodné je dotazovat se těch, kteří nejobtížnější fázi překonali, mají od ní odstup a mohou na své situaci zpětně nacházet např. i případné obohacení pro své osobnostní zrání či nové životní perspektivy.

Tvorba a sběr dat

Naším výzkumným cílem je vstoupit do světa respondenta. Nejčastěji používáme polostrukturovaný rozhovor, který umožňuje reflektovat téma, postoj k němu, umožňuje volně mluvit a zároveň posléze směřovat k tomu, co se vynořuje z hlediska výzkumného cíle jako významné (i když původně neplánované). Je možné využívat i narativních rozhovorů, autobiografických deníků, mailových diskusí, blogů apod. Platí zde, že respondent je expert na svou zkušenost a na svůj vztah k ní. K zásadám sběru dat:

- Někdy se vyplatí dát respondentovi ještě před rozhovorem plán chystaného rozhovoru, aby si ho promyslel. S větší pravděpodobností získáme bohatší data.
- Vždy postupujeme tak, že když uskutečníme rozhovor, nejprve ho přepíšeme a analyzujeme. Teprve po jeho analýze pokračujeme v realizaci dalšího rozhovoru.
- Rozhovory přepisujeme doslovně. Tiskneme je s širokými okraji, na něž se píše poznámky a kódy. Texty tiskneme s čísly řádků a s čísly stran.

POSTUP ANALÝZY DAT

0. Nultá fáze

V ní provádí výzkumník **osobní sebereflexi vůči sledovanému tématu**. *Jakou máme motivaci ke zkoumání právě tohoto tématu? Jaký k němu máme vztah? Jak dané téma prožíváme? Co v nás vzbuzuje a vyvolává emočně a myšlenkově? Jaké máme předporozumění této k problematice? S jakými názory, postoji a poznatky v dané oblasti sympatizujeme?* Můžeme přitom vést jakoby dialog se sebou, kdy si tyto otázky klademe a poté verbalizujeme své odpovědi a zaznamenáváme si je. Můžeme o tento rozhovor s námi také požádat někoho jiného. Tuto reflexi bychom měli provádět během výzkumu opakovaně, protože se pravděpodobně bude nějak vyvíjet.

1. Čtení a opakované čtení

Se samotnou analýzou vždy začínáme po získání prvního rozhovoru. Cílem této fáze je **získat patřičné zaujetí pro analyzovaný „případ“**. *„Chceme vědět, jaké to je, být v respondentově kůži a dívat se na svět jeho očima“* (Koutná Kostínková, Čermák, 2013, s. 17). K tomu slouží opakované čtení, poslech nahrávky, čtení nahlas a vybavení si hlasové intonace respondenta.

2. Počáteční poznámky a komentáře

Klíčová je plná otevřenost výzkumníka k významům v přepisu a schopnost zaměřit se i na malé a na první pohled nevýznamné detaily. **Cílem je zachytit vše, co může být vzhledem k tématu jakkoli podnětné.** Jednou z možností je psát si na např. na levý okraj vedle vytištěného přepisu své komentáře a napravo prvotní kódy, kterými pojmenováváme významy v textu.

Sledujeme samozřejmě především význam sdělení, ale i specifičnost (či netypičnost) určitých použitých slov, podobnosti, rozdíly a rozpory ve sdělení, hodnocení a styl popisu života před událostí a po ní, volbu sloves, používání podmiňovacího způsobu, trpného rodu, výplňových slov a dalších specifik, nahrazování určitých jevů či významů zájmeny atd.

Komentáře mohou mít trojí charakter. Jsou:

Deskriptivní – sledují obsah sděleného a strukturu zkušeností, myšlenek a prožitků respondenta.

Lingvistické – sledují to, jak respondent využívá jazyk, jaké používá slovní obraty apod. (viz poznámka výše).

Konceptuální – jde o interpretaci výzkumníka. Může jít o otázky, které se v nás vynořují při čtení apod.

Snažíme se, aby nám neunikly žádné důležité významy. K tomu nám může pomoci třeba i to, že si rozstříháme přepis rozhovoru po jednotlivých odstavcích a tyto odstavce pak čteme v nahodilém pořadí.

První komentáře bývají psané ručně. V další fázi může být užitečné vkládat je do Wordu přímo do přepisu rozhovoru (funkcí „vložit textové pole“, která umožňuje s komentáři pohybovat a odlišovat je barevně). Máme pak informaci, na jaké stránce a na jakém řádku se daný výrok vyskytuje.

3. Rozvíjení vznikajících témat

Stále ještě pracujeme s prvním přepisem rozhovoru. V této fázi se však už zabýváme spíše našimi poznámkami, komentáři a kódy. **Snažíme se je uspořádat, vytvořit z nich výstižná témata a interpretovat je.**

První poznámky byly spíš volnými asociacemi toho, co nás napadalo při prvních čtení textu. V tématech se snažíme zachytit zkušenost respondenta, ale používáme přitom i naše porozumění a naše interpretační komentáře. Názvy témat jsou většinou o trochu víc zobecňující, než byly původní poznámky, ale pořád jsou jednoznačně zakotvené v textu.

4. Hledání souvislostí napříč tématy

V této fázi se snažíme **najít vztahy mezi nalezenými tématy a tato témata navzájem propojit.** Můžeme vynechat témata, která se netýkají výzkumné otázky. Některá témata se dají sloučit nebo se k nim dá najít nadřazené označení. Ale i tato témata musí být pořád zakotvená v datech. **Do konečného seznamu témat** volíme ta témata, která mají vysokou četnost, ale i ta, která osvětlují a dokreslují zkušenost respondenta. Četnost je sice důležitým, ale ne tím nejpodstatnějším kritériem.

Tvoříme jejich soupis a zkoušíme je seskupovat podle logiky jejich významů do tematických trsů (Koutná Kostínková, Čermák, 2013, Šuráňová, 2013). Soupis témat můžeme také rozstříhat a skládat témata k sobě: slučovat témata stejná, naopak protikladná témata lze umístit jako protipóly.

5. Analýza dalších rozhovorů

Poté, co máme hotový soupis témat u prvního rozhovoru, pokračujeme sběrem dat. Nahráváme druhý rozhovor, přepisujeme jej a analyzujeme stejně jako ten první. Při psaní poznámek, komentářů, kódování a při tvorbě témat se však snažíme **co nejméně se nechávat ovlivňovat analýzou předchozích rozhovorů**. Díváme se na zkušenost každého dalšího respondenta pokud možno tak, jako bychom ještě žádný rozhovor na toto téma neanalyzovali. Získáváme tak novou a jinou zkušenost, máme jiné poznámky a vytváříme v podstatě i jiný soupis témat. Takto pokračujeme až do analýzy posledního rozhovoru.

6. Hledání vzorců napříč získanými rozhovory

Teprve po ukončení sběru dat přistupujeme k **propojení jednotlivých případů**. Ptáme se, jaká je souvislost mezi jednotlivými zkušenostmi našich respondentů? „*Jak téma z jednoho případu osvětluje jiný případ? Které z témat napříč analýzami vystupuje jako nejsilnější?*“ (Koutná Kostínková, Čermák, 2013, s. 21).

Při porovnávání témat různých případů nás napadají nové postřehy, všímáme si toho, čeho jsme si předtím nevšimli. Některá témata přepracováváme, přejmenováváme. Některá témata se stanou nadřazená tématům jiným. Zároveň se dostáváme na abstraktnější, teoretičtější úroveň. Výsledkem propojovací fáze může být **vytvoření schématu nebo tabulky**, v nichž budou zřejmé vztahy mezi tématy a informace o tom, zda (a jak) se projevují u každého z respondentů. Znovu se kontrolně vracíme k původním textům a k našim prvotním komentářům, zda významově odpovídají původnímu sdělení.

V této fázi se ukazuje jako důležitá interpretace nalezených významů. Při ní „*...jdeme ,za' to, co se v textu bezprostředně objevuje, za zjevný obsah textu*“ (Smith, Flowers a Larkin, 2009, in Koutná Kostínková, Čermák, 2013, s. 21). Snažíme se i o vyhledávání toho, co je skryto v textu, i když to nemuselo být explicitně řečeno.

Přitom dodržujeme kritérium **věrohodnosti (credibility)** jakožto alternativy validity, známé z kvantitativního výzkumu. Podmínkou pro ni je zakotvení interpretací a nálezů v datech od respondentů (dokumentování interpretací úryvky z dat). Zároveň respektujeme respondentova přesvědčení a přijímáme jeho příběh.

7. Psaní výsledků analýzy („výsledky výzkumu a jejich interpretace“)

Adekvátně provedená interpretativní fenomenologická analýza by měla zprostředkovat (Koutná Kostínková, Čermák, 2013):

- (1) **Zestručnělé převyprávění jednotlivých případů** (respondentů) **v dílčích tématech**, která jsme zachytili, s příslušnými komentáři. Např. z 12-stránkového přepisu rozhovoru takto vytvoříme třeba třístránkovou analýzu dílčího případu. Tuto analýzu dílčích případů provádíme zejména, pokud máme menší počet respondentů. Ptáme se

přítom, *jaký je žitý přirozený svět daného respondenta?* Sledujeme to, co je řečeno, i to, co je „za“ textem. Zároveň máme stále na paměti, že jde o respondentovu interpretaci, nikoli o jeho „čistou“ zkušenost. Každé téma dokumentujeme jeho konkrétním výrokiem.

- (2) ***Analýzu zobecnělých hlavních témat napříč případy a jejich interpretaci.*** Témata i zde převádíme do narativní („příběhové“) podoby. Zachycená témata doplňujeme našimi komentáři a dokumentujeme úryvky z rozhovorů. Čtenář zároveň musí vždy vědět, co řekl respondent a co je naše interpretace. Vhodné je nejdříve uvést soupis témat v tabulce či ve schématu a poté začít jejich postupným bližším popisem. ***Ilustrativní úryvky z různých rozhovorů, kterými dokladujeme výskyt určitého tématu, by měly ukazovat nejen vztah k tomuto tématu, ale i určitou vzájemnou rozmanitost mezi respondenty. Tuto jedinečnost taktéž v popisu komentujeme*** = uvádíme, čím se dotyčný ve svém výroku odlišuje od předchozích respondentů.

Při běžném počtu respondentů (alespoň 6) by se každé z témat mělo vyskytovat alespoň u 3 z nich. Vzhledem k délce textu zpravidla neuvádíme všechna zachycená témata, ale jen ta, která se vztahují k výzkumné otázce a jsou z hlediska problematiky nejpodstatnější a nejobjevnější (např. nejužitečnější pro práci s touto skupinou lidí). Vhodnější je raději popsat méně témat, zato však dostatečně propracovaně, než uvést vše, ale povrchně.

Několik slov k limitům IPA

Je zřejmé, že ***nalezení „našich“ témat, jejich seřazení a interpretace představuje jen jeden z možných pohledů na sledované téma.*** Je to takto v pořádku, pokud jsme dodrželi **princip transparentnosti**. K transparentnosti patří:

- správný (homogenní) výběr respondentů,
- do textu své práce zařazujeme základní plán rozhovoru při sběru dat,
- v práci popisujeme způsob vedení rozhovoru (i jeho délku a místo provedení + způsob zaznamenání),
- popisujeme proces analýzy dat v jeho jednotlivých fázích,
- zmiňujeme i své vlastní postoje k tématu, své předporozumění a emoce s ním spojené (i jejich vývoj během výzkumné práce).

Přestože v naší analýze předkládáme jen jeden z možných pohledů, je tato analýza validní, pokud je nějak užitečná pro práci s příslušníky dané skupiny či komunity lidí, kterých se sledované téma týká. „...skutečná validita spočívá v tom, jestli výsledky výzkumu říkají čtenáři něco zajímavého, důležitého nebo užitečného.“ (Koutná Kostínková, Čermák, 2013, s. 43).

LITERATURA

Koutná Kostínková, J., Čermák, I. (2013). Interpretativní fenomenologická analýza. In Řiháček, T., Čermák, I., Hytych, R. a kol. (eds.) *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 9-43.

Šuráňová, V. Interpretativní fenomenologická analýza (IPA). In Gulová, L., Šíp, R. (Eds.). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 105-116.